

Балмонт се възхищавал от стихотворението на Ракитин „Слънчеви люлки“ и е направил превъзходен превод на тези великолепни стихове:

Люби желая, ласки страстной,
Земля в ночи дрожала, млела,
Выросли все стебли, рой согласный
На ветках ало, сине, бело,
Проснулось солнце в ранней рани,
Глядит на жизнь, чья страсть впервые,
Влюбленно жаждет обаяний,
Скрестило люльки золотые
Вся земь — лелейность колыбели,
Любая ямка — люлька, зовы,
От верха к верху, чу, запели,
Горят венчалные покровы.

Всички тези нови материали от кореспонденцията на Балмонт с Попдимитров и Ракитин дават възможност да се проследят литературните и дружеските връзки на Балмонт с българските поети, писатели и културни дейци — връзки, които практически досега не са били предмет на изучаване. В нашата статия се прави първи опит, за да се покаже фактическият материал с кратък анализ. Този материал, надяваме се, ще послужи като благодатна почва за нови изследвания върху литературата на двете братски страни.

ИЗ СПОМЕНИТЕ МИ ЗА Г. П. СТАМАТОВ

ВЕРА БАЛАБАНОВА

Г. П. Стаматов и Христо* седяха в кафене „България“ и ме очакваха развеселени, а писателят явно се подсмиваше и ме разглеждаше удивен.

Стана ми весело и на мен и ги подканих:

— Какво има? Кажете, да се посмеем заедно.

— Не почивате ли следобед? — гръмна неговият глас насреща ми.

— Никога.

Писателят сякаш не ме чу и продължи язвително:

— Една дама, която не почива следобед! Която предпочита срещата със стария писател пред грижата за своя тен! Каква жертва!

Припах да се смея:

— Така да бъде. Не сте ли поласкан?

Сега се засмя и той. Тонът се промени, разговорът се поде непринудено.

Донесоха кафе. Мъжете извадиха цигари, предложиха ми, запушиха.

— Наистина ли не пушите? Или само вкъщи, тайничко? — ме закачаше той, но вече леко, игриво.

Стана дума за снимки.

Стаматов казва:

— Повече от десет години не съм се снимал. А един журналист откога ме

* Христо Велев — адвокат от Дупница, вече покойник.

гони с апарата си. Отказвам. Не обичам тези работи. Все пак един път ме хва- паха.

Тогава аз се пошегувах:

— Да се фотографираме трима. Какъв хубав спомен ще бъде!

— Да отидем още сега — ме подкрепи и Христо.

Писателят ме разглежда продължително, хвърля поглед на Христо и се замисля. После, неочаквано кротко и сериозно той казва:

— Да отидем.

Първата снимка е направена. Но фотографът не е доволен. Била дървена, тв- рсквал още една поза.

Тук старият писател се намеси:

— Оставете госпожата да ни подреди, тя най-добре ще знае как.

Без да се двоумя, накарах мъжете да седнат пред мене, а аз сложих ръцете си на раменете им и проврях глава между техните глави.

Снимката излезе сполучлива.

Докато Христо правеше поръчката, ние с Г. П. Стаматов тръгнахме. По стъл- бището той запита:

— Ее, доволна ли сте?

— Разбира се, радвам се, че ще имам един спомен от вас.

Той погледна нагоре по стълбата. Христо още се бавеше. Писателят каз- засмяя:

— Зная, че се радвате. Нали аз, старо магаре, се повлякох тук, само за да можете да се фотографирате с него!

Старият сатир дебнеше в лицето ми. Аз бях наистина смаяна и побързах на свой ред да му отвърна:

— Халосен патрон! И този път не улучихте целта!

Той ме погледна подозрително.

Аз продължих:

— Защо не допуснете, че и Христо е дошел само за да направи удоволствие?

— Ще видя. Бъдещето ще покаже.

* * *

1939 г.

В края на януари баща ми заболя тежко. Пневмонията се развиваше бързо и съдбоносно. Това се разчу и мнозина идваха или питаха по телефона за него. Обичаха баща ми.

— Господин Стаматов ви вика. Стои на градинската врата и не иска да влс- зе — ми съобщи прислугата.

Излязох.

Г. П. Стаматов стоеше отвън на улицата, до самата ограда.

— Няма да ви задържаю — ме посрещна той. — Искан само да запитам как е баща ви? Как е моят командир?

Отвърнах:

— Днес ми казаха, че е загубен.

Той трепна, умисли се някъде и тръгна. Но се извърна и каза с бащинска межност:

— Кураж, Верочка.

Какви топли нотки можеха да трептят в дрезгавия му, неумолимо сеци- рещ глас!

След два дни тате почина. Погребахме го и аз останах сама с децата и го- лямата стара къща. Сама с живота.

Бях страшно изнурена и бавно се опомнях. Сутрин се събуждах под звуците

на Шопеновия погребален мариш, с тях заспивах и пак съм се стрясках от салютните гръмежи на пушки и топове. Тъй минаваха дните.

Тогава ми казаха: Господин Стаматов питал, удобно ли е да ме посети? Мина ми през ума, че не бях го видяла на погребението.

Той влезе, стисна ми ръцете и седна на обичайното си място.

— Аз бях в черквата, на опелото. Но не можах да дойда и ви изкажа съболезнованията — започна той.

— ??

— Бях ее скрил зад едни хора и ви наблюдавах. Ако бяхте по-малко тъжна, по малко разсипана, щях да се наредя като всички други на театралната сцена... Но вие гледахте само мъртвеца и бяхте тъй бледна... Оставих ви до днес. И не идвам рано, нали?

Пловдив! Той се върна десетки години назад, възкреси спомени, свързани с моите родители, спомена за своя собствена баща (български министър след Освобождението), за Бесарабия, която напусна дванайсет годишен, за Русия, за България, за жените.

— И разказът не върви... Не мога да му надвия — с въздишка каза той.

— Аз мисля, че го изгорихте — подкачих аз.

— Да. Изгорих го. Но той е написан точно в паметта ми. Мога винаги да го възпроизведа. Само края... не намирам край. Опитах се да дам по-друг край, не Стаматовски... Заставах дори на вашата позиция и все пак... не можах. Сигурно и вие бихте завършили като мене.

— Ооо!

— Уверявам ви.

— Какъв е вашият край?

Стаматов се разгорещи:

— Тя, келнерката, преборила се в живота с дете, едвам изкарва хляба си в едно заведение. Един от посетителите ѝ предлага осигурен живот при него... Тя обещава да помисли до другия ден. Ее, как бихте завършили? Че не отива при него? Че махва ръка на изнесените от нея борби в живота? Или един относителен край — утрито я заварва с подпряна в ръце глава на една от празните маси на заведението?

— Може би, тя ще отиде...

— Видяхте ли?

— Или... възможно е и краят на масата. Той не обяснява какво решение е взела през нощта... Аз бих завършила другояче, защото иначе бих започнала разказа...

— Но разберете, това не е разказ: това е живот! — се провикна Стаматов развълуван.

— Зная...

Той продължава:

— Станах за пръв път следовател извън съда. Знаех кога напуска заведението и я проследих, без тя да забележи. Тя не тръгна към дома си. Отиде в квартирата на един мой познат... покварен тип. И като помисля само, че той ще ми се изсмее. Ще каже: „Твоят идеализъм, това е вятър. Аз я имам за определена сума и утре ще я захвърля...“ Страшно е човек сам да е виновен. Възрастна не пречи на чувствата. Да е вярвал човек, мечтал дори и отведнъж да разбере... Всичко е вятър... Това е обикновена келиерка!

* * *

Старият писател продължаваше да идва у дома.

— Лизичка... тя е много мила... Ще трябва непременно да се запознаете с нея.

Беше споменавал за „Лизичка“ и друг път. Беше споменавал и други малки имена. Питаше със заобикалки: Познавате ли X, Y, Z? И ако моя отговор биваше отрицателен или задоволителен за него, ще открие след някой и друг ден страницка за X, Y, Z. Този път запитах:

— Коя е тази Лизичка?

— Как? Не знаете?!

Учуден, той впи поглед в мен, дълго тегли от цигарата си и най-после каза:

— Лизичка... това е Багряна. Ние сме добри приятели с нея. Отдавна. От гървите ѝ стъпки в литературата. Тя написа хубави работи. И в живота стумя да се пребори, да остане отгоре. Аз винаги съм се възхищавал от това умение. Вие сигурно ще се харесате и сприятелите. Мил човек е тя...

И след малко за нашите писателки:

— Лизичка... тя може да пише. Тя доказва, че ѝ е позволено да пише. Но кажете, защо пишат толкова други? Ето например Г., хубавичка, свършила, интересна! Какво ѝ трябва да пише! Или К., обиколила Европа, знае езици, движила се е все по върховете на живота, а не може да го даде. Помоли ме да ѝ кажа мнението си за последната ѝ книга. И когато го казах... престана вече да ме позичава... Защо пишат? Защо трупат толкова излизни писания! Ето, аз например започнах със стихове...*

— Ооо, това най-малко допусках за вас...

— И щом разбрах, че не съм Пушкин, унищожих всичко. Какъв смисъл има да пишем само като халваджии? А те не могат. Напишат нещо и нямат сила да го изгорят. Дават вид, че ще пропадне с написаното някой Гьоте или най-малкото една Жорж Санд... Когато пиша разказ, аз винаги си представям, че ще го чете най-големият писател, най-големият гений. И ако мога да стоя пред него, без да се червя, без да чувствавам, че има още какво да поправам, считам, че разказът ми е готов за печат.

— Благодаря ви. Това наистина е едно мерило. Но другите може би вярват, че стоят редом с Гьоте, с Жорж Санд?

Г. П. Стаматов дяволито се усмихна:

— Не, Верочка. Те много добре знаят къде стоят. Те само шмекеруват.

* * *

По писма на Петър Г. Манджуков до мен:

Г. П. Стаматов следваше право в Женева. Живееше в най-черна мизерия с жена си и дете, пеленаче. Хонорарите, които получаваше, бяха толкова нищожни и така нередовно се получаваша, че той го беше ударил на пиянство. Не си спомняше да го е виждал трезвен. Винаги носеше плоско шише абсент в джоба си. Дължеше навсякъде: от хазайката до бръснаря. Живееше в различни квартири и не можеше да мине през улицата без брещи и разпрани с кредиторите си. Считаше за голям успех, ако мине някъде необезпокояван. Тананикаше пародия на Мефистофеловата ария: *Le veau d'or; Les bulgares ne sont pas bêtes. Ils ne peayent pas leurs dettes.*

Влечеше го да общува с българи и идваше във вила „Елеонора“ винаги щом беше написал някой нов разказ. Той поправяше разказите си. Това общение с комунарите в Женева бе оформило своего рода дружба. Той живееше в „Plain Palais“.

„Изпраща ги на гарата и пие преди това абсент с тях. Ако Стаматов би знаел какви отношения има между Михов и любопитството на стражарите, които вли-

* Първоначално пишел стихове на руски. После на български, като излизат на първа страница във Вазовата „Деница“ през 1890 година.

заг в чакалнята, нямаше да бъде така самоуверен и строг в своите критики спрямо полицията. И Михов не би се изплъзнал, защото само невежеството е строго, възискателно и самонадеяно.

Също в Женева Стаматов бе казал в компания нещо, което събеседникът му русин (Филатов) счел обидно за своята Катенка и обявил дуел на Стаматов. И двамата потърсили секунданти. Българите се опитали да разубедят Стаматов, както и руснака, като потърсили предлог в заминаване... Михаил Герджиков наистина заминал, но Манджуков останал и след два дни видял К. Филатов със Стаматов на една маса в оживен разговор, смях и пълни чаши.

По повод на неговото пребиваване в Швейцария: разказваше ми за атентата срещу императрица Елисавета Австрийска и за анархистите:

— Те не ламтяха за слава и власт. Разбирате ли? Те не се домогваха до власт. Работеха за идея — не за кариера. Аз бях близък с някои от тях. Знаех ги. И трябва да призная — харесвах ми. Но аз не съм политик...

* * *

Слънчев летен ден. В градината бърлят на минаване няколко писатели. Г. П. Стаматов е с тях. Послушах ги и се качих горе. Имах да пиша. Но дъщеричката ми се провини и я наказах на колене. Оставих я при мене в стаята, за да не хитрува.

Отведнъж гръмна язвителен глас:

— Аа, Madame de Staël!!!

Стаматов стоеше на прага, под големия портал и като страшен обвинител красноречиво сочеше към мене и малката. Той повтори натъртено: — Madame de Staël пише, а дъщерята стои в това време на колене! Chef-d'oeuvre пишете сигурно, madame!?

Болка ме проряза. Пламнах. Оставих писалката и станах. Приблжих го

Той стоеше вече близо до детето и ме гледеше унищожително.

— Опростете я веднага! — изкомандува той.

Нещо в мен се опълчи срещу този тон, въпреки че се чувствавах разсипана.

Казах спокойно:

— Тя е наказана. Вярвайте, заслужено.

— Опростете я! Заради мен!

— Ще ми се качи на главата...

— Нима не може да изпълните едно желание на стария писател? Нима аз не заслужавам това? — запита той вече с друг тон.

— Добре — отвърнах, — Зойчето ще стои още десет минути вместо цял час.

— Не — отсече той. — Веднага да стане!

— Не мога — упорствувах аз. — Аз нося отговорността за децата. Ако не ги държа стегнато, нищо няма да излезе от тях.

Тогава той каза:

— Простете я веднага, или аз си отивам.

Мълчах.

— Аз си отивам и няма вече да стъпя у вас — каза той рязко и си тръгна.

Но се извърна и ме погледна в очакване.

Мълчах неумолима.

Той викна:

— Сбогом, madame! Продължавайте! Пишете, madame!

И вече не дойде.

Не отиде и у племенника си, артиста Жорж Стаматов, кръщелник и кумец на баща ми, който живееше с жена си, артистката Петя Герганова, временно у дома, докато се привърши апартаментът им. Съжалях за станалото. И когато го срещнах след няколко дни, развълнувана се чудех как ще се разминем.

Ние се приближавахме, като се гледахме право в очите. И отведнъж той свали шапка и свали от мен най-тежкото.

А след време сам ме спря.

— Как сте, мадам?

Беше учтив, но това мадам, което се повтаряше от време на време, стоеше между нас.

Така ние се срещаме случайно из улиците, говорехме, вървахме заедно. Той дори ме изпращаше до вкъщи. Веднъж го поканих да влезе. Отказа:

— Казах, мадам... Мога да дойда само до вратата.

Следния път повторих поканата.

— Не. Може да ми е мъчно, но стоя на думата си.

Тъй минаха седмици, дори месеци.

* * *

Теодор Траянов, с когото ме свързваше сърдечно приятелство, ме упрекна:

— Ти си сбъркала, Вера. Трябваше да му отстъпиш... Помисли: Стар, заслужил писател, безкористен и като съдия. Нему е позволено да отсъди за една промяна и в нашия семеен ред. Това не е вмешателство, това е повече. Той искаше да те дигне от мястото, на което му беше мъчно да те вижда.

Не понасям упреци, когато зная, че са заслужени. Трябваше да се оправя час по-скоро. Бях закъсияла.

— Не съм ходила при него. Но ще отида, ще се извиня.

Траянов се усмихна.

А аз хукнах още същия ден към квартирата на Стаматов.

Улица Венелин, 11, на три минути от нас. Качвах дървените, стъпала и повъзних с разхлопано сърце.

Отвори ми чуждо лице и го извика.

Г. П. Стаматов стоеше пред мен.

Той ме изгледа поразен и запита:

— Какво обичате?

— Искам да ви кажа нещо — промълвих смутена.

Той ме покани да вляза, въведе ме в стаята си, затвори вратата и в очакване се изправи пред мен. Един миг се гледахме изпитателно, защото нито един от двамата не знаеше какво ще последва сега.

Тогава казах:

— Идвам, Стаматов, да ви подам ръка...

Последва дълго мълчание, сякаш теглеше на везни онова, което казах. И импулсивно взе протегнатата ми ръка и я целуна.

— Да не говорим за това, Верочка! — каза той топло и развъливано, сякаш се срамуваше.

Притегли единствения плетен стол в стаята, предложи ми го и седна усмихнат срещу мен.

Разглеждах стаята му. Голямичка, но бедна стая на български писател. Пружина, покрита с одеало, обикновена дървена маса с едно чекмедже, два стола, два сандъка, закачалка, един костюм дрехи, неизбежната етажерка с книги и още една маса, върху която стояха кутни, малко провизии и кафениче.

— Това е моята обстановка... — каза той — след близо половин век труд за тая държава...

— Да, познавам тази обстановка... Писателите, които имат жени, притежават по някоя мечка кожа, някое килимче, уютно кътче с възглавници в повече. Тези, на които липсва топлата грижливост на жена — те живеят така... в оголени стаи, изпълнени с тютюнев дим...

Стаматов скочи:

— Простете, Вера. Аз съвсем забравих. Ще отворя прозореца. Не очаквах посещения...

Погледнах към простата дървена маса. Няколко грижливо подострени моливи, тетради, цигари и пепелници и един-единствен портрет: на Лизичка.

Той проследи погледа ми, взе портрета и ми го подаде:

— Обичам я, вечната и святата...

В стаята нахлуваше струя свеж въздух.

Ненадейно той каза:

— Сега мога да призная — липсвахте ми. Мъчно ми беше, че не мога да идвам у вас. А нашите срещи по улицата бяха толкова случайни и къси. Не стигаха за изказване.

Той стана, излезе, повика някого.

След малко ме представи някак тържествено на сестра си, омъжена за сина на граф Игнатиев, при която наемаше една стая. Тя ме изгледа с нескриван интерес, поприказва малко и ни остави. Но аз разбрах, че моето идване беше необичайно. А старият писател тържествуваше. Тук имаше едно неизвестно...

Стаматов направи кафе, поднесе бисквити:

— Следния път като дойдете, нали ще дойдете пак, Верочка? Ще има и гости.

* * *

Радвах се. Един поет и един белетрист ми бяха почти всекидневни гости. А когато оставях двамата заедно на обед, децата, запнали, следяха разговора, забравяха да ядат, не искаха да спят след това. Те бяха малки, на девет и на шест години, не разбираха смисъла на разговора, но възприемаха картинността на техните изказвания. Траянов и Стаматов се ценяха, но не се търсеха. Те хвърляха с възторжен устрем своите ударни реплики из широкия простор на умственото им владение и пред смяните ни очи никнеха живи образи, живи мисли, живи чувства, които превземаха без битка по някой път или крепост дори на нашето съществуване и дълго живееха там заедно с нашата радост.

Светъл стожер на моя живот, тези дни, живени с вас!

Златната река на тези разговори се лееше край мене и аз можех да пия от нея, колкото жадувах.

Всред разговора Стаматов ще каже:

— Ще позволите ли, Верочка, да изпратя малкия за цигари? — и вадеше дребни пари.

Сашко тичаше да купи книжно цигаре за Стаматов, нови цигари се палеха и разговорът продължаваше:

— Десет години редактирахме списание и нито лев! Вярвам — казваше Стаматов. — И вярвам също, че нашият издател сигурно си има апартамент...

Траянов изясни.

— Ние няхахме никакви субсидии, никаква поддръжка от държавата. Напротив, бяхме трън в околото им. Работихме с Иван Радославов без хонорар, само заради списанието: да има где да си кажем думата и да можем да я дадем и на други...

— Зная — казва Стаматов, — но аз не ги научих така. Плащат за всеки разказ.

Тогава се изсмях весело. Двамата ме изгледаха озадачени.

— Чудесно — подкачих аз. — На единия плащат винаги, на другия невинаги, но и двамата притежават еднакво безрадостни, оскъдни стаи, имате еднакво богато имущество от пет-шест моливи и писци...

Сега се смееха и те. И басят на Стаматов прогърмя!

— Но ние се гордеем с това! Запомнете! Аз се гордея и съм доволен!

— Вера — допълни Траянов, — ние можехме да имаме повече. Ние сами не пожелахме.

— Например аз можех да бъда сега и драматург на Народния театър — разказваше старият писател. — представете си, директорът на Народния театър, нашият добър познат Владимир Василев ми предложи веднъж мястото на Николай Лилиев! Те си въобразяват, че един Николай Лилиев може току-тъй да бъде заменен! И знаете ли какво отговорих на господин Василев? Казах: Ако аз бях директор на театъра, нямаше да ти предложа и мястото на портнер!

— Не сте му казали туй, Стаматов! Не сте били толкова жесток!

— Казах, Верочка. И още колко други неща му казах! Но не желая да разбера. Тъй му е най-удобно. Но той си отмъсти за всички истини, които е слушал от мен. Нали Шаляпин беше тука. Василев го покани на обед. Очаквах да покани и мене. Той ме отмина. Защото знаеше, че когато аз съм на масата със Шаляпин, аз, който обичам и познавам Русия, разговорът ще се дигне там, където Василев не може да го следва и щеше да блесне с цялото си нищожество. Вие си представяте, нали, какви неща бихме могли да си кажем със Шаляпин! Как аз бих представил България на този обед и как Василев се е представил...

Какъв смях падна тогава!

Лилиев! Той не можеше да ги чуе! Досещаше ли се поне колко много са го ценили и обичали тези двама негови колеги? Допущаше ли колко пъти те ме караха да им чета неговите стихове? Колко пъти чувах: Лилиев, Лилиев, Лилиев!

Тук трябва да го кажа. Случвало се е в течение на годините този или онзи да подхвърли пред тях нещо за Лилиев. Но всяка стрела неизменно отскачаше о твърдата броня на тяхната изправност.

Не беше само до таланта. Те възприемаха целия свят, но отговаряха с топлина само там, където се срещаша искрите на дълбока човечност, пламнала из общо прародителско огнище.

* * *

Лизичка! Аз трябваше да се запозная с нея. Стаматов искаше. И той подготви и уреди срещата ни.

Преди да тръгнем, той ме изгледа от глава до пети, сякаш правеше оценка на външността ми.

По пътя ми разказваше за втората Вера в живота си:

— Знаете ли колко е тежко да гледам как се погубва? Вече едно стъпало по-ниско! Слиза бедничката. Напомня ми историята с онези жени, които се дават скъпо, после по-евтино, евтино и най-после сами молят из улицата...

Още не можеше да изживее своята „катастрофичка“. И страдеше.

— Исках да ѝ помогна. Не исках нищо в замяна. Тя отказа. А приема от други. Защо? Какъв смисъл, като се погубва?

— Защото тя се отплаща на другите, а на вас няма какво да даде.

— Тя е горда, както само рускините могат да бъдат... и все пак... не мога да гледам как страда...

— Защо гледате? Нали нямаше да ходите у нея?

Стаматов хитро се усмихна. Схванах веднага, че монте въпроси търсеха в скрита картина. А устните му предизвикателно ми подхвърляха:

— Не мога иначе... трябва да я виждам всеки ден...

И тогава реших да му кажа нещо, премълчано досега

— Внимавайте, Стаматов! Аз си държа бележки за нашите срещи, за онова, което казвате и вършите... Един ден ще четете за всичко речено и сторено!

Той беше изненадан. Но доволен. Много доволен. И не можа да скрие това. Стигнахме у Багряна. Запознахме се.

Стаматов беше създал най-добро настроение за двете ни. Пътят една към друга беше открит.

Стаматов сияеше. Следобедът премина съвсем по негово желание.

Впоследствие си ходехме с „Лизичка“ по някой и друг път на гости. Не се топлихме взаимно.

Старият писател беше неутешим.

— Не мога да разбера, Верочка, защо не се сближихте с Лизичка? Тя е поетеса, вие — белетристка... дори и на бойното поле на литературата няма място за ревност, за завист помежду ви... Вашите близки и познати принадлежат на търсели различни кръгове. Няма конфликти. Най-сетне, вашите сърдечни влечения не се кръстосват. И двете сте умни, самостоятелни... няма никакъв повод да не се разбирате...

Усмивнах се насреща му. И трябваше до самия му край още няколко жъти да слушам упрека и съжалението му.

* * *

По това време го запознах с една моя другарка, художничката Зоя Папригова. Те намериха веднага теми за разговор и редица общи срещи у дома протеккоха в непринудени, интересни разговори.

Но един ден Зоя ми каза поверително: Не мога повече да се срещам и говоря с него. Той ме разсипва, убива всичко в мене. След всеки разговор с него аз се чувствавам изгърбушена, нямам полет, нямам желание за нищо. Чудя се, ти как изтрайваш...

Сигурно същото това чувство — у едни — на обезверяване и липса на здраво самочувствие, у други — изболченото нищожество, са гнетили хората и са ги карали да го отбягват.

Стаматов не подозираше каква реакция бе предизвикал в този случай. Той винаги питаше за нея, проявяваше живо съчувствие и неведнъж ми е казвал:

— Бедничката. Не ѝ върви. А е такъв мил човек. Не може ли някак да ѝ се помогне?

* * *

1940—1942.

Продадохме бащината къща за строеж на кооперация, поделихме се и аз отидох да живея временно на улица „Раковски“.

Г. П. Стаматов ме закачаше:

— Защо ви е апартамент? Той не може да бъде по-хубав от старата ви къща! А сега ще имате тревоги, разправии с майстори... Ето, аз нямам главоболия със собствеността, понеже съм наемател... Така е най-хубаво. Човек не ѝ робува.

И не пропускаше случай да спомене този или онзи нещастник, който се разболяваше от задължения по имота, или вечно тичаше да урежда това, онова, да плаща данъци, или пък трепереше, че ще му се разруши, развали или одраска нещо от скъпоценния имот.

Колко незлобив и без всякаква завист бяха неговите потресаващи забележки. Диктувани от съжаление!

Той бе преодолял много нещо, много въпроси.

И когато наоколо му се разсипаха от теглила по суетни домогвания, той искрено жалеше тези несретници, защото знаеше, че никой не може да им помогне, че са неизлечимо болни.

И вечно спущаше сонда в трепетливката човешка душа:

— Разрушават старата ви къща. Не ви ли е мъчно?

— Не. (Но не беше така).

Или:

— Строежът на кооперацията расте. Ходихте ли да видите?

— Не.

— Ами ако съберкат нещо?

— Здраве.

— Как така? Как може да не отидете толкова месеци!

Накрая разбра, че съм непоправимо чувствителна и непрактична и ме остави. Но сякаш това още повече го привърза към мене.

Един ден ме изненада:

— Верочка, искате ли да ви диктувам един разказ? Толкова „вертижи“ имам напоследък, главата ми тежи и не ми се пише.

Седнах послушно на писалището.

Той започна ясно, гладко, без да се прекъсва, без поправки. Написах пет-шест листа, диктувани на един дъх.

— Сюжетът — пак за нея.

Когато свършихме, той ме помоли да прочета написаното.

После взе листовете, съгна ги грижливо и ги прибра.

— Не е добре — казваше той. — Има още да се рендосва...

— Толкова е гладко, запълнено, ударно. Как може да намерите място за поправка! — чудех се аз.

Г. П. Стаматов ме погледна дяволито:

— Да. Мъчно се коригира животът. Желанията искат едно — перото върши съвсем друго. И често държим истината като хилаво наше дете в ръцете си...

* * *

Помолих Стаматов да ми позира за една скица. Той се съгласи веднага. Седна на посоченото място и цели две минути стоя мрещ. После взе да шавз, да се зърти, да изменя непрекъснато положението си.

— Върви ли? — подиграваше ме той.

Не исках да издам каква страшна мъчнотия ми създаваше и казах нехайно: — Това не пречи. Така скицата ще излезе по-жива. Само гледайте, моля ви се, от време на време към ози прозорец...

Донесоха му голямата чаша кафе, цигарата димеше, Стаматов нарочно мърдаше, но поглеждаше към прозореца...

След двадесет минути стана.

— Не стига ли вече? Дайте да видя как сте ме окепазили.

Той дойде при мене и се наведе над листа ми.

След малко каза:

— Верочка, утре пак ще позирам.

Той позира още два пъти по пет минути. А аз трескаво се мъчех да уловя образа му в тези подарени мигновения. Приликата ми се уладе. Но скицата остана nedовършена.

Той беше доволен:

— Щом сте решили да се занимавате с мене, ще ви диктувам и няколко автобиографични странички.

Той почна:

„Натам — на юг.

Стигнахме градчето Овидиопъл.

Не бях чел нищо от Овидий. Но знаех, че той е римски поет от времето на

Август, пратен в изгнание за дръзки разобличения за живота на цезаря.

Разправяха, че той скитал по бреговете на Дунава.

Как е попаднал в тези места? С какво се е прочул, че градчето носи неговото име? Как търпяха това властите, не знам. Но класик, учещ латински език, Бог знае защо, бях горд, че трети път вече минавам край жилището на Овидий.

Отдохме край мъничко пристанище. Там ни чакаше параходчето „Тургенев“. След малко стъпихме на родната земя на майка ми — в Акерман.

Всяка година през ваканцията бяхме гости на баба ми — дълбока провинция за нас, одеситите.

Родителите на майка ми, не богати, живееха нашироко. Собствена голяма къща и много пристройки из двата двора: бахчи, лозя. Роднини много. Чичовци, вуйчовци, братовчеди и братовчедки. Много често през пребиваването си там чувах да говорят на някакъв чужд за мене език и не подозирах, че той е всъщност моят роден език. Но тази ваканция пред мене се разкриха нови хоризонти. Аз узнах, че не съм русин, а българин, син на България, току-що освободена от турско иго.

Баща ми, следовател в Одеса, скоро пристигна в Акерман и съобщи радостна вест, че той замиваща за освободеното отечество: там ще служи.

Преди да заминем за България, решиха мене и най-големия брат Саша да взрпатят в южнославянски пансион в Николаев, където ни настани той. Оттам замина за България. Другото семейство остана в Акерман.

Южнославянският пансион се управляваше от Феодор Николаевич Минков, българин на руска служба, стигнал до генералски чин. Всички възпитаници се издържаха на руски държавни разноски. Феодор Николаевич, персона грата в целия град, импонираше на всички с това, че всяка година ходеше лично на доклад при царя. Затова местните власти много го уважаваха и даже се бояха.

Ходи при царя! При самия цар! Ами ако каже някоя лоша дума за нас! Авторитетът му в двете гимназии, реална и класическа, беше голям... Ни един българин не е бил изключван от гимназиите въпреки строгите правила. С такива той се разправяше сам. И ги изпращаше, некадърниците, в Елисаветградското юнкерско училище. Там свършиха сума наши младежи. И офицери дойдоха в България."

Стаматов спря:

— Уморих се.

Той си взе шапката и бастуна и тръгна.

— Какво ви е, Стаматов? Защо сте тъй неспокоен и смазан?

Той живо се извърна:

— Какво забелязвате?

— Нервничите, не може да си намерите място, не издържате докрай на нищо... сякаш бягате от себе си... Толкова ли ви сгази „катастрофичката“?

— Не съм добре, Верочка. Утре отивам при моя доктор...

Тогавя не подозирах, че първите пристъпи на болестта вече атакуваха силните укрепления на мозъка му.

... Загледан в пепелта на цигарата си, която съсредоточено ръсеше в пепелника, той се бореше с някаква мисъл. Изход ли? Оставих го да намери думи. Напоследък той често замлъкваше и в дългите паузи и двамата имахме какво да мислим.

Най-после той запита:

— Верочка, ще ли ви бъде неудобно, ако аз идвам, когато сте на работа, да поседя у вас и да пиша на вашето писалище? Не ми се остава у дома. Спретивя ми стаята. А няма къде да ида.

— Идвайте, Стаматов! Удобно е. Стига децата да не ви пречат.

— Аз свикнах с тях. Ще наредите ли тогава да ме пускат?

— Разбира се.

— И ще мога ли във ваше отсъствие да получа едно кафе?

Засмях се.

— Каквото искате.

От този ден го сварвах почти всеки ден въщици. Той седеше на писалището и нижеше хубавите си букви, обграден от облак сивкав тютюнев дим.

* * *

Връщам се от работа. Още от вратата, по лицето на прислугата забелязвам, че нещо се е случило. Хвърлих тревожен поглед из стаята. Но децата изскочиха радостни насреща ми и аз си отдъхнах. Стаматов спокойно седеше в моето кресло. И все пак нещо се носеше из въздуха.

— Какво има?

Момичето зачервено признава:

— Счупих лампата ви. . .

Погледнах към мястото, където стоеше този скъп спомен.

— Не може ли да се слепи? — запитах.

— Не. Счупи се на съвсем малки парчета и ги хвърлих.

— Случва се — отвърнах и вече се ръкувах със Стаматов.

В течение на разговора той запита:

— Скъпа ли беше лампата?

— Да.

— Колко може да струва?

Назовах приблизителната цена.

Той се зачуди:

— Нима тези работи струват толкова? Кой ви я подари?

— Сватбен подарък от мил човек.

— Моля ви се, Верочка, не слагайте такива неща на писалището си. Може да бутна нещо и после пенсията няма да ми стигне да се изплатя.

— Само това липсваше: да счупите нещо и да го плащате — смеех се аз.

— Как? Няма ли да удържите стойността от заплатата на момичето? — се чудеше той.

После поиска да знае точно от какъв материал е лампата. Обясних му. Там и забравих разговора.

Но след известно време Стаматов каза:

— Трябва да ви се извиня. Нарочно дочаках да мине края на месеца. Нали няма да ми се сърдите?

Недоумявах.

Той продължи:

— Когато един човек е приет от вас така, както аз съм приет — не бива да рсви и търси зад гърба на другия. А аз го направих. Не се стърнях. Не ви повярвах.

— Благодаря за комплимента. А какво не сте ми повярвали?

— Чудно беше: Вие не се скарахте на момичето за лампата. Не дигнахте скандал. Помислих, че моето присъствие ви задържа. И после питах всеки ден момичето, последвала ли е голямата кавга. То каза, че нищо не е последвало. Тогава почаках до края на месеца. И го попитах, получило ли е заплатата си, цялата си заплата? Да, Верочка. И не само това. Осведомих се точно за стойността на лампата ви. Питах, между другото, и вашите другарки. Съжалявам, че тъй подличко ви шпионирах. Трябва да знаете, че ние, мъжете, сме подлички. Винаги мислим: Зад тази прова се крие нещо. Зад тези думи — други мисли.

— Жалко — отвърнах. — Та кога сте ми вярвали въобще?

Стаматов наведе очи.

И после, за да смекчи момента, заговори за нея.

Продължаваше да я вижда и да страда. Но стори ми се, че болката не пареше вече.

Една случайност ми бе разкрила някои подробности за нея. Обзе ме желание, сигурно защото бях раздразнена, да го удия, да грабна малко от неговата самоувереност, да му кажа, че всички негови криеници са излезли наяве.

Той още се хилеше тайнствено насреща ми, когато подхвърлих небрежно:

— Разбира се, не може да не я виждате всеки ден, щом... пошепнах му края.

Стаматов изтърва цигарата си.

— Зная, Стаматов — казах аз, доволна от въздействието на думите си. — И цели две години играехте с мен на криеница като с малко момиченце. Но аз се сетих, без да разпитвам махалата зад гърба ви.

Не бях виждала стария белетрист толкова смаян и неутешим.

— Как разбрахте? Аз толкова се пазах. Внимавах, подбирах думите си...

— Но защо? Защо криехте професията и жилището й?

— Исках тя да остане за вас непозната. А сега я издадох. Без да искам. И не мога да си го простя.

Стана ми съвестно. Спомних си колко ловко и обстойно той ме разпитваше за някои хора и техните познати и едва, ако моите отговори го уверяваха, че наистина не ги познавам и нямам никакъв допир и чрез други с тях, той се впускаше в подробности.

Той повтори:

— Не мога да си го простя. Аз я изложих.

— Но аз няма да подхвърлям името й, Стаматов. Какво ви смущава?

— Това ми се случва втори път с вас. Ето кое ме смущава. Аз остарявам...

Той не ме помоли нищо, но ме гледаше тъй жално и унило, че аз му стиснах топло и настоятелно ръцете и той разбра — можеше да бъде спокоен.

* * *

— Ще ми дадете ли „Кръв и вода“ да я занеса на Лилиев?

— Аха, да не мечтаете за сцената на Народния театър?

— Аз и мечти! Споменах му за този си опит. И той пожела да я прочете. Потърсих тетрадката между тези, които Стаматов ми беше оставил, и му дадох ръкописа.

„Кръв и вода“! Драма!!!

Да, той беше писал и не една драма! Писана в Кюстендил и играна там един-единствен път при препълнен салон по случай някакво благотворително тържество, драмата бе имала според автора голям успех. Но... пак според него, липсвали й технически чисто сценични ефекти, които всеки режисьор би могъл да въведе. Стаматов ценеше работата си като разрешение на наболяла семейна проблема, сочеше ми ударни реплики, интересни положения, които не бяха измислени, разгъваше цяла теория за незаконородените деца, ровеше и говореше надълго по въпроса, както се прави с любима тема. Тя го е вълнувала, горяла го е и не го е оставяла на мира, докато той не й надвил — не в рамките на разказ, а в ново чело — сцената, където си дават сражение всички наши герои и жертви, всички наши тревожни щения и възродени надежди.

Разклатени са устонте, о които се е крепил животът на женения син: неговият брак се разпада. Но когато узнава, че не може да бъде сигурен и в бащинството на детето си, той в изстъпление отрича и него, и всички ценности, които детето създава в един дом. Тогава старият му баща го стряска навреме: — А аз бях ли сигурен в бащинството на моя син, като те отгледах? И откривайки страшната

страница на миналото, бащата открива на този, когото е отгледал като свой син, истинския път на цялостни натури, които не се препъват о напластени предразсъдъци.

Стаматов тръгна към театъра. Той носи тетрадката си на Лилиев, в чийто кабинет често си отдъхваше в приятелски разговор, и носи с нея своята перада съдба.

ПИСМА НА САЛВАТОРЕ КУАЗИМОДО

НИКОЛАЙ ДОНЧЕВ

През лятото на 1962 г., по българска покана, големият италиански поет и Нобелов лауреат Салваторе Куазимодо гостува на Съюза на българските писатели. Имаш честта и радостта да съпровождам поета през неговото близо десетдневно пребиваване в нашата страна. Идването на Куазимодо у нас бе предшествувано от размяна на приятелски писма, с които се установи връзката на италианския поет с нашата страна. Салваторе Куазимодо бе придружаван при своето пътуване в България от госпожа Анна-Мария Анджолети, която му посвети след неговата предвременна кончина внушителен сборник, който съдържа значителен брой страници, описващи документално връзките на италианския поет с посетителите от него страни и срещите му с различни лица.

След завръщането си от пътуването в България италианският поет сподели драговолюно впечатления и спомени в писма, адресирани до мене, които ще си позволя да преведа, защото са любопитен документ за сърдечността на поета, почувствувана при досега му с наши хора, чиято топлина и непринуденост е съгривала пребиваването му в България и е оставила незаличима дияра в отзивчивото му южко сърце. В своя живописен очерк за поета Анна-Мария Анджолети е разказала за слънчевия маршрут на Салваторе Куазимодо до момента, в който поетът стъпва на българска земя, и нейният разказ се чете с видимо удоволствие.

Милано, 5 септември 1964, булевард „Гарибалди“ 16

До Николай Дончев, Съюз на писателите, София

Искам да Ви кажа с какво приятелско чувство си спомням за Вас и да Ви благодаря за твърде любезното Ви

гостопримество. Дните, които прекарах в България сред „естественото“ мълчание на Варна, ще останат непоколебими и недокоснати. Може би неповторими.

Тук заварих грамада от писма и книги. Трябва набързо да се освободя от задълженията преди пътуването ми в Мексико.

Надявам се да Ви видя в скоро време в Италия и Ви пожелаем активна благодатна работа. Анна-Мария Анджолети си спомня за Вас и Ви благодари за компанията. Горещо Ви прегръщам.

Ваш Салваторе Куазимодо
П. П. Поздравете, моля Ви, софийските приятели.

Милано, 23 септември 1964

Драги Дончев,

Благодаря Ви за милото писмо и Ви пиша набързо в навечерието на замиването си за Мексико.

За списание „Литературна мисъл“ може да подобрете Вие някъде от моите есета от книгата „Поетът и политикът“. Знаем, че имате в ръцете си изданието „Шварц“. Когато излезе Вашето писание, ще бъда радостен да го прочета. Прилагам страница от „Темпо“, в която публикувах статия за България, полемизирайки с „носталгичните“ идеи на журналиста Лили, който бе писал в една своя статия в „Корниере делла сера“ много едри лъжи.

Още веднъж сърдечно благодаря за Вашата мила компания и сърдечно стискам ръката Ви. Много поздрави и от Анна-Мария.

Писмото е подписано от Салваторе Куазимодо и Анна-Мария Анджолети.

Милано, 19 ноември 1964, булевард „Гарибалди“ 16